Els establiments penitenciaris i el seu funcionament

Francesc Sapena i Grau
Núria Torres Rosell

PID_00142251

UOC
Universitat Oberta de Catalunya
www.uoc.edu

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Índex

Introducció..... 5

Objectius..... 6

1. L'inici de la reforma de les presons..... 7
1.1. La idea que inspira la legislació actual 7
1.2. La configuració arquitectònica actual i la necessitat d'inversions públiques 9
1.3. La situació actual dels establiments penitenciaris espanyols 9
1.4. Les aportacions del Reglament penitenciari 10
1.5. Característiques del nostre sistema cel·lular 10

2. Classificació i tipologia dels centres..... 11
2.1. Les classes d'establiments al nostre país 12

3. La realitat quotidiana dels centres penitenciaris espanyols i el grau de compliment de les previsions dels articles 12 al 14 de la Llei orgànica general penitenciària..... 14
3.1. Els establiments penitenciaris preventius 15
3.2. Els establiments penitenciaris de compliment 16
3.2.1. Els establiments de règim tancat 16
3.2.2. Els establiments de règim ordinari 18
3.2.3. Els establiments de règim obert 19
3.3. Els departaments per a joves 21
3.3.1. Els mitjans i els programes establerts en el Reglament penitenciari de 1996 22

4. Els problemes específics dels establiments per a dones. Menors ingressats amb les seves mares..... 24
4.1. Mares i menors de tres anys. Unitats de mares: què són i en què consisteixen 27

5. Normes que desenvolupen el funcionament penitenciari..... 28
5.1. Classificació dels estatuts d'autonomia que tenen assumides competències penitenciàries 29
5.2. Facultats que implica la competència d'execució de la matèria penitenciària per part de les comunitats autònomes quant a la legislació de l'Estat 31

6. Les directrius de l'Administració penitenciària..... 33

6.1. Els òrgans col·legiats segons el Reglament penitenciari de 1996 33
6.2. Els òrgans unipersonals segons el Reglament penitenciari de 1996 38

Resum..... 41

Exercicis d'autoavaluació..... 43

Solucionari..... 44

Glossari..... 45

Bibliografia..... 46

Introducció

Els **establiments penitenciaris** són l'element clau que contribueix a l'obtenció d'una de les finalitats primordials de la pena: la **resocialització** i **recuperació** del condemnat. Si seguim l'evolució d'aquesta mena de centres, podem reconstruir històricament els diferents conceptes de la pena que comporta la privació de la llibertat.

Els establiments penitenciaris actuals són realitzacions recents amb unes característiques que s'expliquen a partir dels objectius del Codi penal de 1995, la Llei orgànica general penitenciària i el Reglament penitenciari de 1996, que en regulen el funcionament.

Objectius

En els materials didàctics d'aquest mòdul trobareu les eines bàsiques per a assolir els objectius següents:

1. Conèixer els antecedents històrics dels establiments penitenciaris al nostre país, la seva realitat i els seus condicionaments.

2. Observar la manera com les disposicions legals aplicables encaixen en els tipus d'establiments que hi ha.

3. Conèixer la manera com es viu als diferents tipus d'establiments.

4. Constatar com funcionen i quines limitacions i perspectives tenen amb vista al futur.

5. Conèixer les últimes novetats en programes especials.

6. Conèixer les novetats en els sectors clau: mares ingressades amb fills menors, joves, interns amb característiques personals i psicològiques especials, etc.

1. L'inici de la reforma de les presons

Testimonis il·lustres[1] al final del segle XIX opinaven que l'estat dels nostres establiments penitenciaris era lamentable: estructures defectuoses, condicions de vida infrahumanes, alimentació escassíssima, falta d'higiene, elevada mortalitat, barreja indiscriminada de joves i adults, mala ubicació, manca de sistema, arbitrarietat, duresa i tensions permanents. La **supressió dels ferros i els grillons** es du a terme durant la Segona República amb l'arribada d'una directora general de presons: **Victoria Kent**. Amb ella s'inicia un camí al llarg del qual la creació d'organismes com l'**Institut d'Estudis Penals** arribarà a consolidar i fer avançar iniciatives penitenciàries lloables, com per exemple:

(1)Concepción Arenal i Bernaldo de Quirós, entre altres.

Lectura recomanada

Per a aprofundir el coneixement de l'estat dels establiments penitenciaris al final del segle XIX podeu consultar:

Diversos autors (1989). *Lecciones de derecho penitenciario* (pàg. 61 i seg.). Madrid: Universidad de Alcalá de Henares.

- Establiments hospitalaris.
- Permisos de sortida.
- Llibertat de culte.
- Possibilitat de comunicacions i visites internes.
- Aplicació de la llibertat condicional als presos de més de setanta anys.

Així, no fa gaire de la concepció de l'establiment penitenciari com a magatzem indiscriminat de detinguts i presos en condicions caòtiques, infrahumanes i marginals. El problema de la falta d'establiments penitenciaris adequats per a complir les finalitats del tractament modern és universal.

Victoria Kent

Victoria Kent (1898-1987)

Política i jurista espanyola. Designada directora general de presons per la República, es va guanyar una gran popularitat pels seus intents de reforma en la línia de la tradició de Concepción Arenal. Fou elegida diputada els anys 1931 i 1936.

1.1. La idea que inspira la legislació actual

La **idea de presó** que inspira la LOGP és la plasmada en l'exposició de motius del Projecte de llei general penitenciària, que proclama que l'internament és un mal carcerari. Tal com assenyala García Valdés, els principis de progressiva humanització i liberalització interior del sistema són la via de la seva reforma permanent.

L'economia té un paper molt important en l'intent de solucionar els problemes de manca d'establiments idonis. Al nostre país s'han posat en pràctica diversos **plans d'inversions** fins a assolir els centres penitenciaris actuals:

1) El **primer Pla d'inversions** es va programar per al quadrienni 1977-1980 per un import de 10.500 milions de pessetes destinats a construccions penitenciàries. Aquest Pla partia de la base dels estudis previs del programa de necessitats aprovat pel Govern el novembre de 1975.

Els primers fruits del Pla d'inversions 1977-1980 apareixen amb els nous centres penitenciaris d'Herrera de la Mancha, Jóvenes de Madrid, Múrcia, Conca, Arrecife de Lanzarote, Alacant, Albacete, Ocaña II, Nanclares de la Oca, Càceres, Puerto de Santa María, Lleida, Las Palmas de Gran Canaria i Alcalá de Henares.

2) Després es va posar en marxa el **Programa de construccions i mitjans instrumentals** del període 1980-1983, amb una inversió de 22.500 milions de pessetes, que va aconseguir dos objectius:

a) D'una banda, incrementar la capacitat dels centres penitenciaris espanyols per a adequar-los al volum de població interna prevista per a la dècada dels anys vuitanta.

b) De l'altra, dur a terme diferents obres de reparació, remodelació, seguretat i millores diverses.

3) El **Programa de construcció d'establiments penitenciaris especials**, previst per al període 1980-1983 i dotat amb 4.400 milions de pessetes, va facilitar la construcció de dos centres d'alta seguretat i dos centres assistencials hospitalaris.

Com a conseqüència d'aquests programes d'inversions, durant els darrers mesos de 1983 i els primers de 1984 es van posar en funcionament els centres penitenciaris de Lleida II, Psiquiàtric d'Alacant, Barcelona, Wad-Ras (dones) i Trinitat (joves preventius), Eivissa, Castelló, Monterroso, Puerto de Santa María (2a. fase), Badajoz, Saragossa, Almeria, Valladolid i Logroño.

En l'actualitat, el sistema penitenciari espanyol compta amb 82 centres penitenciaris i a Catalunya es disposa de 15 centres.

Lectura recomanada

La importància de l'economia com a element determinant per al desenvolupament de la política penitenciària s'analitza a:

L. Garrido Guzmán. "Régimen penitenciario". A: Diversos autors (1989). *Lecciones de derecho penitenciario* (pàg. 61 i seg.). Madrid: Universidad de Alcalá de Henares.

Centre penitenciari d'Alcalá-Meco.

Superpoblació a les macropresons

Totes les actuacions que es van dur a terme no van poder evitar la superpoblació penal, que afecta, sobretot, les macropresons de Carabanchel (Madrid), Barcelona, València i Sevilla, que veuen superada la seva capacitat, amb els conseqüents efectes negatius.

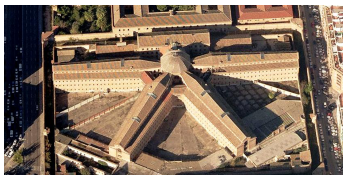

Presó Model de València

Centre Penitenciari Brians 2

1.2. La configuració arquitectònica actual i la necessitat d'inversions públiques

Quant a l'**aspecte arquitectònic**, les presons actuals són molt lluny de ser les estructures obsoletes de molts establiments penitenciaris que encara avui es poden veure en algunes localitats. Els dos principis inspiradors en aquesta matèria són els següents:

1) La cel·la individual.

2) La construcció en horitzontal, estructurada per un sistema de mòduls i amb extensions de terreny no inferiors a 70.000 metres quadrats.

Lectura recomanada

Per a ampliar el tema de la configuració arquitectònica dels centres, vegeu:

J. M. Bueno Castellote (1989). "Diez años de arquitectura penitenciaria española". A: *VI Jornadas Penitenciarias Andaluzas* (pàg. 247 i seg.). Consejería de Gobernación de la Junta de Andalucía.

La idea arquitectònica que impera avui dia tendeix a desenvolupar ambients físics que afavoreixin l'evolució de tècniques socials i la implantació de comportaments responsables.

Centre penitenciari Lledoners

Exemples

1) L'exemple danès del centre **Ringe State Prision** intenta apropar com més millor la vida de la presó a la de l'exterior. La innovació principal de l'establiment és la convivència entre homes i dones, amb absoluta llibertat sexual, per bé que no es permeten els matrimonis entre interns. Els reclusos es cuinen el seu menjar, es renten la roba en rentadores domèstiques, compren en supermercats dins dels murs i s'automantenen amb els diners que cobren per la seva feina.

2) Un altre exemple és **The Fort Saskatchewan Correccional Centre**, a Alberta (Canadà), presó dissenyada a imatge i semblança d'un campus universitari, amb grans espais verds, i una indústria que proporciona instrucció i feina a la totalitat de la població reclusa. En aquest cas, els resultats són satisfactoris i les xifres de reincidència es mantenen molt per sota de les habituals.

1.3. La situació actual dels establiments penitenciaris espanyols

En l'**àmbit estatal**, la presó no presenta un panorama optimista, ni pel que fa a avenços en el tractament ni tampoc en l'augment del nombre d'establiments.

Lectura recomanada

Per a aprofundir sobre la situació actual dels centres penitenciaris espanyols, dins d'una anàlisi general sobre la situació de l'Administració de justícia a Espanya, vegeu:

Informe del Defensor del Poble del 1992.

Ja l'any 1992, l'*Informe del Defensor del Poble* manifestava el següent:

"La massificació existent en les nostres presons continua sent el principal problema del funcionament del nostre sistema penitenciari, que pateix encara algunes deficiències estructurals per a poder assumir l'augment permanent de la població reclusa, que continua en ascens des de fa anys. Una sola dada és indicativa: dels 33.400 reclusos que hi havia el desembre de 1990 es va passar a 38.300 el desembre de 1991; i d'aquesta xifra, a 42.817 al final de l'any 1992. Així, doncs, en solament dos anys la població reclusa ha augmentat de 9.000 presos aproximadament."

En l'actualitat, l'augment imparable de població en els centres penitenciaris, i les estades més perllongades dels interns en el centres no han contribuït sinò a agreujar aquesta situació, mitigada només temporalment amb l'obertura d'algun centre nou.

A **Catalunya**, l'únic àmbit autonòmic transferit, les coses tampoc no van gaire millor. En l'informe de 2008 el Síndic de Greuges assenyalava que si bé en els centres penitenciaris catalans es detecten avenços importants, continua mereixent una valoració negativa l'estat actual de massificació, que arriba a 114 interns per cada 100 places. En aquestes circumstàncies, el Síndic aposta per la creació de les infraestructures necessàries perquè es puguin executar les sancions alternatives a la presó previstes en el Codi penal per a alleugerir la situació del massificació dels centres penitenciaris.

Lectura recomanada

Per a conèixer la situació dels centres a Catalunya en comparació amb altres sistemes penitenciaris europeus podeu consultar:

Estudi comparatiu del Síndic de Greuges de novembre de 2007.

1.4. Les aportacions del Reglament penitenciari

El **Reglament penitenciari** de 9 de febrer de 1996 pretén constituir un marc legal per a poder solucionar els problemes plantejats anteriorment, fins al punt que en l'article 10 estableix que s'entén per **establiment** o **centre** una unitat arquitectònica, administrativa i funcional amb organització pròpia, formada per unitats, mòduls i departaments que facilitin la distribució i la separació dels interns.

El cost de les presons

L'any 2008, el manteniment d'un pres costava a l'Estat, aproximadament, 78 euros diaris, quantitat prou expressiva per a un sol capítol i capaç de dificultar molts intents d'avançar en establiments i mitjans. Val la pena assenyalar també que el cost per dia d'una mesura penal alternativa és d'aproximadament 3,6 euros.

En la mateixa línia, el Reglament detalla l'orientació cap al principi cel·lular, a la vegada que descriu puntualment les condicions d'habitabilitat dels centres.

1.5. Característiques del nostre sistema cel·lular

L'aspiració màxima del **principi cel·lular** és que cada intern disposi d'una cel·la, llevat que les seves dimensions i condicions d'habitabilitat permetin, preservant la intimitat, allotjar més d'una persona; en aquest cas es podrà autoritzar un intern a compartir cel·la, a petició seva i sempre que no hi hagi raons de tractament, mèdiques, d'ordre o de seguretat que ho desaconsellin.

Cel·la de la presó d'Alcalá-Meco.

De manera circumstancial, es podrà allotjar més d'una persona per cel·la quan la població penitenciària superi el nombre de places individuals disponibles.

Les **condicions d'habitabilitat** dels centres són les següents:

1) Tota cel·la o dormitori col·lectiu ha de comptar amb prou espai, llum, ventilació natural i mobiliari perquè sigui habitable, com també amb serveis higiènics.

Deures de l'Administració

L'Administració ha de vetllar perquè els criteris generals d'habitabilitat i comoditat es compleixin en la distribució dels espais i en l'ornamentació dels edificis.

2) Es garanteix que qualsevol intern disposi de la roba de llit i d'ús personal necessària, i d'un lloc adequat per a desar les pròpies pertinences, encara que comparteixi cel·la amb altres persones.

2. Classificació i tipologia dels centres

Europa concep la classificació dels centres com l'agrupació dels penats en funció de les seves característiques personals en diferents centres, a l'interior dels quals els reclusos se separen en grups més o menys homogenis. En altres entorns la classificació també es vincula a l'anàlisi de la personalitat i a la recerca del medi idoni per a tractar els interns i per a facilitar els plans de reeducació i reinserció.

Els aspectes psicosocials

En altres indrets del món es podria dir que es tenen més en compte els aspectes psicosocials vinculats a la recuperació del reclús, mentre que a Europa són els criteris administratius i pràctics els que determinen principalment l'adopció d'aquestes mesures.

Si bé en alguns estats del nostre entorn els establiments penitenciaris s'han classificat segons la **finalitat** que perseguien, es pot afirmar que, des d'un punt de vista històric, en el nostre país el criteri imperant no ha estat aquest. No obstant això, cal fer tres puntualitzacions:

Lectura complementària

Per a ampliar el tema de la classificació dels centres, vegeu:

J. Alarcón Bravo. "La clasificación penitenciaria de los internos". *Poder Judicial* (núm. esp., pàg. 9-12).

1) En els temps més recents, algunes disposicions normatives de rang menor –com ara meres notes administratives d'una unitat orgànica a una altra– han canviat en força ocasions el destí d'un centre concret.

2) En l'actualitat cal destacar la proliferació de centres mixtos, organitzats en departaments per a preventius de la província i mòduls per a penats de segon grau.

3) Cada cop és més habitual la mobilitat permanent d'aquesta classificació d'establiments motivada fonamentalment per raons de superpoblació i obres.

La Llei orgànica general penitenciària (LOGP) estableix que:

> "Cualquiera que sea el centro en el que tenga lugar el ingreso se procederá, de manera inmediata, a una completa separación, teniendo en cuenta el sexo, emotividad, edad, antecedentes, estado físico y mental y, respecto de los penados, las exigencias de tratamiento."
>
> Article 16

Aquest precepte plasma el concepte de **separació**, que mai no s'ha de confondre amb el de **classificació** en sentit estricte.

La separació respon a necessitats pràctiques en el moment de l'ingrés i ha estat, gairebé sense excepció, referida als centres de preventius, tal com es dedueix de l'article 33 del Reglament penitenciari.

La responsabilitat d'aquesta tasca recau d'una manera principal sobre la Direcció i els òrgans col·legiats de cada centre.

2.1. Les classes d'establiments al nostre país

El passat i el present d'aquestes institucions està separat per dos conceptes diferents d'establiment penitenciari:

1) Històricament eren espais d'emmagatzematge indiscriminat de detinguts i presos en condicions caòtiques, infrahumanes i marginals.

2) L'esperit de les Regles mínimes de Ginebra per al tractament dels reclusos va aconseguir dues coses:

a) Una individualització del tractament.

b) Que es classifiqués els interns en diversos tipus d'establiments penitenciaris.

Així, les **Regles mínimes** indiquen que:

> "Reclusos de diferentes categorías deberán ser alojados en establecimientos diferentes o en diferentes secciones dentro de un mismo establecimiento, según sexo, edad, antecedentes, motivo de detención y el tratamiento que corresponda aplicarles."
>
> Regla 8

La **regulació legal vigent** dels establiments penitenciaris al nostre país rep, doncs, una doble influència:

1) D'una banda, la de les Regles mínimes de Ginebra.

2) De l'altra, la dels principis constitucionals, concretament els articles 25.2, 9.3 i 25.1 de la Constitució espanyola.

Des d'aquesta doble perspectiva es construeix una triple dimensió normativa dels establiments penitenciaris en funció de la seva finalitat, segons que aquests siguin:

a) De caràcter preventiu.

b) De compliment de penes.

c) Establiments especials de caràcter marcadament assistencial.

La **definició normativa**, amb descripció puntual de les seves característiques, la proporcionen els articles 7 i següents de la Llei orgànica general penitenciària, i la seva **articulació funcional**, els articles 76 i següents del Reglament penitenciari. Raons de caràcter processal i criminològic configuren els tres grans apartats en què es divideix la **tipologia d'establiments**:

Les Regles mínimes de Ginebra

Les Regles mínimes per al tractament dels reclusos es van redactar l'any 1955 en el Primer Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delicte i Tractament del Delinqüent, celebrat a Ginebra.

Lectura recomanada

Per a ampliar la informació sobre la regulació legal vigent dels establiments penitenciaris, podeu consultar:

Normativa Penitenciària Internacional (1991). Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

Gravat del segle XVIII que mostra la situació en una presó de l'època.

1) Els anomenats **establiments preventius**[2] són centres destinats a la retenció i la custòdia, tant de detinguts com de presos. Els primers tenen sempre una situació transitòria i els segons han de ser presos de caràcter preventiu.

(2)Els establiments preventius equivalen a les *maisons d'arrêt* en la legislació francesa.

La llei permet que s'hi compleixin petites penes privatives de llibertat que no ultrapassin els sis mesos i assenyala la necessitat que hi hagi, com a mínim, un centre d'aquest tipus per província.

2) Els **establiments de compliment** estan processalment lligats a l'execució de les penes privatives de llibertat. Són de règim tancat, ordinari i obert, i eviten la barreja d'interns per tal d'assolir amb més eficàcia les seves finalitats. A més, la llei obliga a mantenir la separació per sexes.

Els joves de fins a 21 anys també tenen els seus centres de compliment específics. Si hi ha circumstàncies especials extraordinàries inherents a la personalitat d'un intern, s'hi pot quedar fins als 25 anys.

3) Els **establiments especials** tenen com a nota definitòria la prevalença de la finalitat assistencial sobre qualsevol altra que pugui inferir-se de l'execució de la pena. La personalitat o la situació especial del subjecte en determinen l'internament. N'hi ha de tres tipus:

a) Centres hospitalaris.
b) Centres psiquiàtrics.
c) Centres de rehabilitació social.

3. La realitat quotidiana dels centres penitenciaris espanyols i el grau de compliment de les previsions dels articles 12 al 14 de la Llei orgànica general penitenciària

Les **previsions legals** són inviables per tres causes:

1) El fort augment de la criminalitat.
2) Els rigors pressupostaris.
3) La resistència social i ciutadana a construir nous centres.

La pretensió que el **nombre màxim d'interns** per establiment sigui de 350 cau literalment fulminada per les estadístiques[3]. Segons les dades oficials, la taxa d'empresonats ha crescut en relació amb els anys anteriors i continua, des de 2007, per sobre de la dels països del nostre entorn. En el conjunt de l'Estat, aquesta taxa ascendia el 2008 a 159 interns per cada 100.000 habitants (el 2007 era de 149). A Catalunya, el desembre de 2008, la taxa era de 136 presos per cada 100.000 habitants.

(3)Per a més informació, podeu consultar el *Butlletí Estadístic Semestral* que publica el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

Davant la massificació hem d'assenyalar com a merament teòrics els serveis idonis[4] que ressenya l'article 13 de la Llei orgànica general penitenciària, ja que aquestes característiques no s'adiuen amb les dimensions de la població re-clusa.

(4)Els serveis idonis dels establiments penitenciaris són dormitoris individuals, infermeries, escoles, biblioteques i instal·lacions esportives i recreatives, tallers, patis, perruqueries, cuines, locutoris individualitzats, etc.

En íntima relació amb els problemes pressupostaris que impossibiliten que l'Estat compleixi la normativa penitenciària vigent, s'ha iniciat en els darrers temps una agra i a la vegada interessantíssima polèmica sobre la conveniència que la gestió i l'administració dels establiments penitenciaris **passin a mans privades**. Si bé algunes experiències nord-americanes[5] han demostrat la viabilitat de postures d'aquest signe, estudiosos com **Bernardo del Rosal Blasco** no deixen de recordar que la idea de posar en mans privades l'execució penal i convertir-la en un negoci resulta, des d'un punt de vista ètic, criticable.

(5)Per exemple la gestió d'una presó per a presos preventius i penats al comptat de Bay, Florida, feta per l'empresa CCA.

Lectura recomanada

La privatització dels establiments penitenciaris s'analitza a:

B. del Rosal Blasco (1991). "Les presons privades: un nou model en una nova concepció sobre l'execució penal". *Papers d'Estudis i Formació* (núm. 6, pàg. 103 i seg.).

E. Sanz Delgado (2009). "La privatización en el sistema penitenciario: viejos remedios e insatisfactorias soluciones". *La Ley Penal* (núm. 56).

Una vegada traçades les línies generals dels diferents tipus de centres penitenciaris, a continuació n'estudiarem el funcionament, l'adequació de mitjans a finalitats i l'activitat personal de l'intern en cada un, tenint en compte que, per desgràcia, sempre invocarem un marc legal que difícilment es pot complir en la pràctica.

3.1. Els establiments penitenciaris preventius

Són centres d'àmbit provincial, la finalitat dels quals és la retenció i la custòdia de detinguts i presos. L'assoliment de la convivència, encaminada al compliment previst per les lleis processals, és l'eix essencial del seu funcionament. Només com a excepció, i en virtut de la Llei orgànica general penitenciària[6], es poden complir en aquests establiments les penes i les mesures de seguretat que no ultrapassin els sis mesos de durada. La raó d'aquesta disposició és l'analogia entre aquest supòsit i la situació de transitorietat dels presos preventius.

(6)Article 8.1.

Aquests centres poden ser de tres classes:

1) D'homes.
2) De dones.
3) De joves.

En la pràctica, les dones i els joves ocupen departaments independents, amb separació absoluta en els centres preventius destinats a homes. Això és degut a dos motius:

a) La desproporció abismal entre la delinqüència masculina i femenina.
b) L'alt cost de les instal·lacions penitenciàries.

El Reglament penitenciari de 1996 indica que el règim dels detinguts i ingressats per aquest caràcter és el mateix que el **règim general** o ordinari, per la qual cosa imperen els principis de seguretat, ordre i disciplina encaminats a aconseguir una convivència ordenada:

a) Es garanteixen vuit hores de descans nocturn, dues hores per a assumptes propis i temps suficient per a participar en activitats culturals i terapèutiques i per als contactes amb el món exterior.

b) Els interns han de disposar, així mateix, d'un calendari mensual d'activitats aprovat pel Consell de Direcció i de la indicació de l'horari de funcionament del mateix centre.

c) Són prestacions personals obligatòries respectar l'horari del centre, com també complir les mesures d'higiene i sanitàries que s'adoptin i col·laborar-hi.

No obstant això, d'acord amb el que estableix l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària, són d'aplicació, a proposta de la Junta de Tractament i amb l'aprovació del Centre Directiu, les normes previstes per als establiments de compliment de règim tancat quan es tracti d'interns extremadament perillosos o manifestament inadaptats al règim ordinari.

El Centre Directiu

En l'àmbit de l'Administració de l'Estat, el Centre Directiu és l'òrgan de l'Administració penitenciària que té un rang igual o superior a la direcció general que tingui atribuïdes les competències corresponents (disposició addicional 4.1 RP).

3.2. Els establiments penitenciaris de compliment

La finalitat d'aquests establiments ja no és aconseguir una convivència transitòria, sinó l'execució de les penes privatives de llibertat. Dins de la pertinent organització separada per sexes, la tipologia d'aquests establiments inclou, per imperatiu legal[7], centres de règim tancat, ordinari i obert.

(7) Article 9.1 de la LOGP.

3.2.1. Els establiments de règim tancat

Els establiments penitenciaris de règim tancat tenen caràcter excepcional a causa de la perillositat intrínseca dels interns que els ocupen. El caràcter prevalent dels principis d'ordre, disciplina i seguretat fa que hi hagi un major control de les activitats dels interns, que hi romandran fins que no disminueixin o desapareguin les raons que en van determinar l'ingrés.

Percentatge de reclusos perillosos

Actualment el percentatge estadístic d'interns en aquests establiments és d'aproximadament el 10% de la població reclusa.

A tall de catàleg del **tipus d'interns** per als quals estan previstos aquests establiments, n'assenyalem els següents:

1) Penats que hagin tingut conductes consistents en incendis, motins, destrucció d'instal·lacions, enfrontaments, violència cap a altres interns, indisciplina manifesta referida a agressions, amenaces, coaccions, insults o provocacions als funcionaris, negatives arbitràries a complir ordres legals de conduccions, assistències a judici oral o diligències i compliment de sancions disciplinàries, com també els instigadors d'aquests actes.

2) Penats de perillositat extrema i inadaptats al règim ordinari i obert. Només els equips d'observació i tractament poden apreciar aquestes circumstàncies seguint sempre accions basades en causes objectives.

3) Detinguts i presos qualificats de perillositat extrema i inadaptats al règim propi dels establiments de preventius.

Els interns d'aquests establiments es corresponen amb els de **primer grau de tractament**, de conformitat amb el sistema d'individualització científica de la pena previst en la nostra normativa penitenciària.

L'article 89 del Reglament penitenciari de 1996 indica que, en consonància amb la Llei orgànica general penitenciària[8], aquest règim només s'aplica als penats que, bé inicialment, bé per una involució en la seva personalitat o conducta, siguin classificats en primer grau pel fet de tractar-se d'interns extremadament perillosos o manifestament inadaptats als règims ordinari i obert.

(8) Article 10.

El Reglament també estableix el **funcionament** i les **característiques** d'aquest règim:

a) S'ha de complir en cel·les individuals.

b) Es limiten les activitats en comú dels interns.

c) Hi ha un control i una vigilància superiors sobre els interns.

d) S'exigeix de manera especial l'acatament de totes les mesures de seguretat, ordre i disciplina que elabori el Consell de Direcció, amb l'informe previ de la Junta de Tractament.

En cap cas, el règim de vida per a aquests interns no pot establir limitacions de règim iguals o superiors a les fixades per al règim de compliment de la sanció d'aïllament en cel·la.

Dins del règim tancat s'estableixen dues modalitats en el sistema de vida:

1) Sistema de vida en departaments especials

a) Els interns han de gaudir, com a mínim, de tres hores diàries de **sortida al pati**. Aquest nombre es pot ampliar fins a tres hores més per a dur a terme activitats programades.

El sistema de vida en els departaments especials regula les sortides al pati dels interns.

b) En les sortides al pati no poden romandre, en cap cas, més de dos interns junts. Aquest nombre pot augmentar fins a un màxim de cinc per a dur a terme activitats programades.

c) Diàriament s'ha de dur a terme el **registre de les cel·les** i l'**escorcoll dels interns**[9]. Si hi ha sospites fonamentades que un intern posseeix objectes prohibits i raons d'urgència que exigeixen una actuació immediata, es pot recórrer al nu integral per ordre motivada del cap de serveis, que ha d'informar al director.

(9) L'escorcoll es practica de la manera prevista en l'article 68 del Reglament penitenciari.

d) Els **serveis mèdics** programen les visites periòdiques a aquests interns i informen el director sobre el seu estat de salut.

e) El Consell de Direcció elabora les **normes de règim interior** sobre serveis de barberia, dutxes, perruqueria, economat, distribució de menjar, neteja de cel·les i dependències comunes, sobre disposició de llibres, revistes, diaris, aparells de ràdio i televisió, i sobre la roba i els béns i objectes de què els interns poden disposar en les seves cel·les.

f) Per a aquests departaments especials es dissenya un **model d'intervenció** i **programes genèrics de tractament** ajustats a les necessitats de règim i orientats a assolir l'adaptació progressiva de l'intern a la vida en règim ordinari, i incentivar aquells factors positius de conducta que puguin servir d'al·licient per a la reintegració i la reinserció social de l'intern.

2) Sistema de vida en centres o mòduls de règim tancat

a) Els interns gaudeixen, com a mínim, de quatre hores diàries de **vida en comú**. Aquest horari es pot augmentar fins a tres hores més per a dur a terme activitats programades prèviament.

b) El Consell de Direcció[10] estableix el **nombre d'interns** que, de manera conjunta, poden fer activitats en grup.

(10) Amb l'informe previ de la Junta de Tractament.

c) La Junta de Tractament programa detalladament **activitats** culturals, esportives, recreatives o formatives, laborals o ocupacionals, que se sotmeten a l'aprovació del Consell de Direcció. Aquests programes es remeten al Centre Directiu perquè siguin autoritzats i per fer-ne el seguiment.

3.2.2. Els establiments de règim ordinari

Aquest tipus d'establiment és el previst en la Llei orgànica general penitenciària com a pas intermedi entre els tancats i els oberts. En aquests centres transcorre la majoria del compliment penitenciari dels presos ordinaris, que constitueixen la major part de la nostra població penitenciària.

Els principis de seguretat, ordre i disciplina tenen la seva raó de ser i el seu límit en l'assoliment d'una convivència ordenada.

El **funcionament** dels establiments de règim ordinari és el següent:

a) D'acord amb els criteris establerts a la Llei orgànica general penitenciària[11], la **separació interior** de la població reclusa s'ajusta a tres tipus de motivacions:

(11) Article 16.

- Les necessitats o exigències del tractament.
- Els programes d'intervenció.
- Les condicions generals del centre.

En qualsevol cas, queden consagrades com a activitats bàsiques en la vida del centre el treball i la formació.

b) La **distribució horària** garanteix a l'intern:

- Un mínim de dues hores de dedicació a assumptes propis.
- Vuit hores de descans nocturn.
- Un espai horari[12] que sigui suficient per a atendre tant les activitats culturals com les terapèutiques i els contactes amb el món exterior.

(12)En principi l'horari no està predeterminat.

(13)Article 29.2.

c) De conformitat amb la Llei orgànica general penitenciària[13] els reclusos estan obligats a:

- Respectar l'horari del centre.
- Seguir les mesures d'higiene i sanitàries que s'adoptin.
- Dur a terme les prestacions necessàries per al manteniment del bon ordre, la neteja i la higiene dels establiments.

3.2.3. Els establiments de règim obert

Les presons obertes es defineixen doctrinalment com aquelles mancades d'obstacles físics contra l'evasió[14] inspirades en el principi d'autoresponsabilitat dels interns.

L'ordre i la disciplina són els propis per a assolir una convivència normal en tota la col·lectivitat civil, amb absència de controls rígids[15] que contradiguin la confiança que com a principi inspira aquestes institucions.

(14)Murs, xarxes de filferro, reixes, fossat i vigilància exterior.

(15)Formacions, escorcolls, requises, intervenció de visites i correspondència.

Entre els objectius i principis que s'estableixen en el Reglament penitenciari de 1996 convé destacar la **potenciació de les capacitats d'inserció social positiva** que presenten els penats classificats en tercer grau, duent a terme les tasques de suport i d'assessorament a la cooperació necessària per a afavorir-ne la incorporació progressiva al medi social.

Integració positiva

Les institucions penitenciàries han d'actuar de manera coordinada amb tots els organismes i totes les institucions de l'àmbit públic o privat que actuïn en l'atenció i la reinserció dels reclusos promovent criteris d'actuació que permetin aconseguir-ne la integració en la societat.

La consecució d'aquests objectius s'efectua a partir de l'**atenuació de les mesures de control**, tot això sens perjudici de l'establiment de programes de seguiment i avaluació de les activitats realitzades dins i fora de l'establiment.

El **principi d'autoresponsabilitat** ha de fer possible que els interns participin en l'organització de les activitats. Com a mesura de normalització social i integració, es facilita la participació plena del reclús en la vida familiar, social i laboral.

El Reglament penitenciari recull tres **classes d'establiments de règim obert**:

1) Centres oberts o **d'inserció social**, que són centres dedicats a interns en tercer grau de tractament.

2) Seccions obertes, que són parts d'un establiment penitenciari polivalent, del qual depenen amb caràcter administratiu, dedicades a interns en tercer grau de tractament.

3) Unitats dependents, que són instal·lacions residencials situades fora dels recintes penitenciaris i incorporades funcionalment a l'Administració penitenciària mitjançant la col·laboració amb entitats públiques o privades. Tenen la finalitat de facilitar l'assoliment d'objectius específics de tractament en interns classificats en tercer grau.

El règim de tercer grau per a penats amb una trajectòria delictiva peculiar, personalitat anòmala o condicions singulars té una consideració especial.

Una de les novetats del Reglament penitenciari de 1996 és l'anomenat **règim obert restringit**[16], que té com a objectiu establir la modalitat de vida adequada per a aquest tipus d'interns establint les condicions, els controls i els mitjans de tutela que s'han d'observar, especialment en els supòsits de sortides a l'exterior, que es poden arribar a restringir en funció del programa que s'hagi de seguir en cada cas.

(16) Article 82 RP.

En el règim obert restringit s'hi inclouen alguns **supòsits**, com per exemple:

a) Dones penades classificades en tercer grau quan s'acrediti que no tenen possibilitat d'exercir un treball remunerat a l'exterior, però que consti, amb l'informe previ dels serveis socials corresponents, que exerciran tasques de treball domèstic al seu domicili familiar. Aquesta circumstància, degudament controlada, fa d'aquestes tasques una feina conceptuada com a treball a l'exterior.

b) Situacions que tinguin com a objectiu ajudar l'intern a fer que inicïi la recerca d'un mitjà de subsistència per al futur o trobar alguna associació o institució que l'aculli i li doni suport en el moment que sigui posat en llibertat.

3.3. Els departaments per a joves

El Reglament penitenciari de 1996 regula els departaments per a joves[17] i estableix per a cada jove internat un projecte educatiu que s'ha d'adaptar a les seves característiques personals. El jove és objecte de seguiment i avaluació periòdica per part dels professionals que l'atenen.

(17) Article 9.2 LOGP i articles 173 a 177.

Vegem quines són les seves **característiques** principals:

a) Aquests departaments estan dissenyats especialment per a **joves de fins a 21 anys** d'edat, per bé que, en circumstàncies extraordinàries inherents a la personalitat de l'intern, la seva permanència es pot prorrogar fins als **25 anys**.

b) Aquests departaments proporcionen una **acció educativa intensa**[18] en un ambient similar, quant a llibertat i responsabilitat, al que hagin de viure quan acabin de complir la condemna.

(18) D'acord amb mètodes pedagògics i psicopedagògics.

Per tot això, es fomenta el contacte de l'intern amb el seu entorn social utilitzant al màxim els recursos existents i procurant que les institucions comunitàries participin en la vida del departament.

c) Aquests **departaments** o **mòduls** es diversifiquen en diferents tipus, segons que els interns que hi estiguin destinats es trobin classificats en primer, segon o tercer grau.

d) En els departaments de joves mereixen atenció preferent:

- Les condicions arquitectòniques, de conservació i servei.
- El nombre i la qualificació del personal que hi és adscrit.

e) Per tal d'aconseguir que els interns participin i col·laborin en el tractament, en aquests departaments es posa en pràctica un **sistema flexible de separació** que determina una modalitat de vida diferent en funció de la confiança i la llibertat que mereixi l'intern.

f) La presència i el grau de **mesures exteriors de seguretat** es correspon amb els diferents tipus de departaments de joves.

3.3.1. Els mitjans i els programes establerts en el Reglament penitenciari de 1996

El legislador pretén desenvolupar **cinc programes fonamentals** i amb aquesta finalitat estableix el següent:

1) Les condicions arquitectòniques i ambientals.

2) El sistema de convivència de cada departament.

3) L'organització de la vida de cada departament, en funció de les necessitats dels departaments.

Aquests programes són els següents:

a) Programa de formació instrumental i formació bàsica: té per objecte atorgar al jove una formació general que compensi l'educació deficitària rebuda durant el seu desenvolupament. La seva finalitat és possibilitar que l'intern accedeixi a tots els nivells d'ensenyament establerts en el sistema educatiu vigent.

b) Programa de formació laboral: abraça des de l'aprenentatge inicial fins a l'actualització, la reconversió i el perfeccionament de coneixements i habilitats per a exercir una professió o un ofici.

c) Programa de formació per a l'oci i la cultura: la pretensió d'aquest programa és que l'intern aprofiti el seu temps lliure per a formar-se i aprofundir els valors cívics.

El programa de formació laboral prepara els interns per a exercir una professió o un ofici.

d) Programa d'educació física i esport: a més de millorar l'estat físic de l'intern, es pretén que aquest sigui un mitjà per a alliberar les tensions físiques i psicològiques de la seva persona.

5) Programa d'intervenció: es tracta d'un programa adaptat a problemàtiques de tipus psicosocial, de drogodependències o de manca d'integració social normalitzada dels interns.

La pràctica de l'esport millora considerablement l'estat físic i psíquic dels interns.

4. Els problemes específics dels establiments per a dones. Menors ingressats amb les seves mares

L'estudi dels establiments per a dones s'ha d'iniciar a partir de la reforma sorgida arran de la Llei orgànica 13/1995, de 18 de desembre, sobre modificació de la Llei orgànica general penitenciària. Aquesta reforma afecta exclusivament l'article 38.2 de la Llei orgànica general penitenciària, en què es preveu que les internes puguin romandre amb els seus fills fins que aquests assoleixin l'edat d'escolarització obligatòria, és a dir, fins als tres anys.

Lectura recomanada

Per a ampliar la informació sobre la reforma de la Llei orgànica 13/1995, vegeu el fascicle primer del BOE núm. 302 de 19 de desembre de 1995.

L'**exposició de motius de la reforma** estableix com a punt de partida el conjunt de canvis observats en la vida penitenciària dels centres per a dones com a motiu justificatiu de la nova regulació. Així, es destaca l'augment del nombre de dones recluses de 487 l'any 1980 a 3.997 el 1994 i fins a 6.000 l'any 2008. La majoria de les dones recluses tenen entre 21 i 35 anys d'edat i la mitjana és de 32 anys, fet que incideix de manera determinant en l'augment d'infants a la presó.

En la línia establerta l'any 1979 en aprovar-se la Llei orgànica general penitenciària, el legislador ha pretès salvaguardar l'infant de les greus disfuncions que l'estada a la presó pot ocasionar-li en el seu desenvolupament emocional i psicològic, en la mesura que, en fer-se conscient de la privació de llibertat que pateix la seva mare, el procés de formació de la seva personalitat pot resultar directament influït per aquest fet.

Per tant, en aquesta situació hi ha dos **interessos** no sempre coincidents:

1) El de la mare, que, exercint els drets de la pàtria potestat i la facultat atorgada per la Llei orgànica general penitenciària, pot pretendre tenir el fill en la seva companyia, en tot cas i siguin quines siguin les conseqüències.

2) El del fill amb el dret a ser protegit perquè es pugui desenvolupar físicament, mentalment, moralment, espiritualment i socialment d'una manera saludable i normal.

És una opinió gairebé unànime de psicòlegs i pedagogs que el període comprès entre el vuitè i el divuitè mes de vida és el més crític i vulnerable, per la qual cosa, a aquestes edats, la **separació** constitueix un fet crucial i traumàtic si no es proveeix l'infant d'un ambient familiar alternatiu.

A aquestes edats la separació és desaconsellable com a regla general i en la majoria de casos es poden conjugar els drets de l'infant i els de la mare. Sempre que quedi garantit l'interès superior del menor, la mare pot fer ús de les instal·lacions que hi ha d'haver en el centre penitenciari.

L'**estada dels infants a les presons amb les seves mares** preses no s'ha d'interpretar com un dret dels nens i nenes a estar amb la seva mare, sinó que s'ha de considerar en termes de benefici o de mal menor per als menors, en funció d'aconseguir-ne un desenvolupament i una educació integrals.

Reducció del temps de permanència

En els països del nostre entorn, s'observa una tendència a reduir el temps de permanència dels nens amb les seves mares preses.

Els canvis en l'organització del sistema educatiu permeten l'**escolarització** dels infants a partir dels tres anys i els **serveis socials d'atenció a la infància** permeten formes de vida més adequades per al desenvolupament dels menors.

L'**infant** s'ha de veure com a subjecte de drets i deures, en cap cas com a propietat de ningú. Deixant de banda les facultats de la pàtria potestat, que correspon a la mare interna, a aquesta no se li pot admetre un dret absolut a tenir el seu fill dins la presó, com es deriva de les expressions "existirá un local habilitado", "a fin de que las internas puedan tener en su compañía a los hijos" i "podrán tenerlos en su compañía[19]".

(19)Article 38 LOGP.

L'exposició de motius de la Llei orgànica 13/1995 finalitza establint que:

> "Los cambios en la protección por maternidad hacen necesario que las internas embarazadas puedan disfrutar del mismo período de descanso que el resto de mujeres. De ahí que se proponga la ampliación del tiempo en que se les exime del trabajo a lo previsto en la legislación laboral."

D'altra banda, l'aprovació de la Llei 21/1987, d'11 de novembre, aplicable a tot menor en situació de desemparament, va significar un avenç en el compliment de funcions per part del Ministeri Fiscal quant a la protecció i l'empara que per llei li correspon en relació amb aquests nens. L'**actuació del Ministeri Fiscal** s'ha de complementar amb una sèrie de mesures, incloses en la Instrucció circular 6/1990 amb aquesta finalitat.

Lectura complementària

Per a ampliar el coneixement de la Instrucció circular 6/1990, vegeu:

L. Fernández Arévalo; B. Mapelli Caffarena (1995). *Práctica forense penitenciaria*. Madrid: Civitas.

Aquestes mesures són les següents:

a) Ha de fer una visita als centres penitenciaris de dones que hi hagi en la província amb la finalitat d'observar directament l'estat en què es troben els infants que hi romanen internats amb les seves mares preses i valorar-lo; posteriorment ha d'elaborar un informe que ha de remetre a la Fiscalia General.

b) A tot menor que es trobi en situació de desemparament, d'acord amb el que es defineix en l'article 172 del Codi civil, li són aplicables les mesures de protecció establertes i regulades per la Llei 21/1987, d'11 de novembre, amb independència que es trobi internat o no en centres penitenciaris de dones.

c) Els fiscals han d'instar a les entitats públiques l'extensió de les mesures de protecció als infants ingressats en els centres penitenciaris i facilitar-los la tasca en tot el que sigui possible.

d) Només poden romandre ingressats en els centres penitenciaris els fills de les internes que en justifiquin fefaentment la filiació. Tots els altres nens i nenes ingressats en els centres penitenciaris la filiació dels quals no pugui ser justificada o sigui desconeguda s'han de posar a disposició de l'entitat pública a fi que els siguin aplicades les mesures de protecció que preveu la Llei 21/1987, d'11 de novembre.

e) Quan les mares que siguin detingudes amb els seus fills en justifiquin de manera fefaent la filiació i no tinguin parents propers acreditats que se'n facin càrrec, aquests infants s'hauran de posar a disposició de l'entitat pública en un centre d'acollida, com a mínim mentre s'instrueixen les diligències policials a la mare.

f) Tant en el cas anterior com en el cas que la mare ja estigui ingressada a la presó com a preventiva o complint condemna, si aquesta desitja tenir el seu fill al seu costat en el centre penitenciari, un cop acreditada la filiació es dirigirà per mitjà del centre penitenciari a l'entitat pública, la qual, en ús de les facultats de l'article 172 del Codi civil, farà una avaluació del cas i informarà sobre si aquesta mesura és convenient o no per al menor, o si convé que romangui amb els parents amb els quals residia, tutelar-lo o una altra mesura adequada.

g) En el cas que s'hagi de separar el fill de la mare, cal establir el règim de visites, la periodicitat i la durada i informar-ne el fiscal, que ha de vetllar perquè aquestes es duguin a terme i perquè l'infant no quedi privat de la relació amb la seva mare, si no és que es valora que això és contraproduent.

h) Tot el que s'ha dit anteriorment s'ha de dur a terme sota la vigilància del fiscal, d'acord amb el que estableix l'article 174 del Codi civil, a qui s'ha d'informar dels expedients i de la resolució que s'acordi tenint en compte els articles 38 de la Llei orgànica general penitenciària, 27 del Reglament penitenciari i 172 del Codi civil. Així mateix, el fiscal ha de recórrer contra totes les resolucions que no consideri legítimes o siguin perjudicials per al menor.

A més, el fiscal ha de sol·licitar al centre penitenciari les llistes dels infants que hi són ingressats, amb la seva filiació i les internes amb les quals es trobin, l'edat, i les altes i baixes, informació que el fiscal ha d'incloure en els seus informes periòdics a la Fiscalia General i en la memòria anual.

El que els atorga és una facultat que s'ha d'interpretar d'una manera molt restrictiva i que s'ha de conjugar sempre, en tot cas, amb l'interès superior del menor a què al·ludeix l'exposició de motius de la Llei 21/1987, d'11 de novembre, aplicable a qualsevol menor en situació de desemparament.

Lectures recomanades

Per a aprofundir en tot aquest ventall de mesures, vegeu:

Almeda Samaranch, E. (2003). *Mujeres encarceladas*. Barcelona: Ariel.

Yagüe Olmos, C. (2007). *Madres en prisión. Historia de las cárceles de mujeres a través de su vertiente maternal*. Granada: Comares.

4.1. Mares i menors de tres anys. Unitats de mares: què són i en què consisteixen

Per als menors de tres anys i les seves mares s'estableixen les anomenades unitats de mares, regulades en els articles 178 a 181 del Reglament penitenciari de 1996. Aquests articles n'estableixen les característiques següents:

1) Els centres han de disposar d'un **especialista en educació infantil**, la funció del qual és orientar la programació educativa i lúdica de les activitats dels menors.

2) Tots els menors que visquin en l'establiment tenen coberta l'**assistència mèdica** i han de ser assistits per un especialista en pediatria.

3) Es garanteix als menors les **hores de descans i de joc** que necessitin; amb aquesta finalitat s'ha d'habilitar un espai prou gran d'acció formativa amb elements de joc i d'entreteniment.

4) L'Administració proveirà el necessari perquè les **mares sense mitjans econòmics** puguin atendre els fills que visquin amb elles al centre.

5) Per raons d'ordre i de seguretat de l'establiment es pot restringir de manera transitòria el **règim de visites dels menors**.

6) La Junta de Tractament és l'encarregada de programar les **activitats formatives i lúdiques**, com també les **sortides programades a l'exterior** dels menors. Amb aquesta finalitat comptarà amb la col·laboració dels especialistes d'educació infantil i dels serveis socials del centre.

Es tracta, en definitiva, de facilitar una millor protecció assistencial als menors que viuen amb les seves mares internes en establiments penitenciaris donant prioritat a l'assistència i l'atenció dels infants per sobre de qualsevol altra consideració de caràcter penitenciari.

5. Normes que desenvolupen el funcionament penitenciari

La Constitució espanyola proclama el següent:

> "L'Estat té competència exclusiva sobre la legislació penal i penitenciària."
>
> Article 149.1.6

A partir d'aquest precepte es podria considerar que l'Estat té competència exclusiva en tot el que fa referència a la qüestió penitenciària. El fet que la Constitució no faci cap referència al desenvolupament o l'execució d'aquesta matèria per part de les comunitats autònomes fa que la competència que apareix en alguns estatuts d'autonomia es trobi fortament condicionada per dos aspectes:

a) La vinculació als tribunals de les qüestions executives.

b) La reserva general a l'Estat de l'Administració de justícia.

El **desenvolupament normatiu de la matèria penitenciària** està recollit en les disposicions següents:

1) La Llei orgànica general penitenciària de 26 de setembre de 1979, que conté normes sobre el propòsit d'atribuir competències en aquest àmbit a les comunitats autònomes. És per això que l'article 79 de la Llei orgànica general penitenciària estableix que són competència de la **Direcció General d'Institucions Penitenciàries del Ministeri de Justícia** la direcció, l'organització i la inspecció de les institucions que regula aquesta llei.

Una excepció a aquesta norma general és el cas de les comunitats autònomes que hagin assumit en els estatuts d'autonomia respectius l'execució de la normativa penitenciària, amb la conseqüent gestió de l'activitat que es desenvolupa en els centres d'aquesta naturalesa.

2) El marc normatiu es complementa amb la disposició transitòria segona, en què s'afirma que:

> "En el desarrollo reglamentario de la presente ley se tendrán en cuenta las previsiones que, con relación a la Administración penitenciaria, puedan incluir los estatutos de autonomía que adopten las distintas nacionalidades y regiones."
>
> Disposició transitòria segona

c) L'article 12.1 LOGP fa una referència explícita a la **ubicació dels establiments**, que han de ser fixats per l'Administració penitenciària dins de les àrees que es designin, i el Reglament penitenciari estableix:

Lectura recomanada

Per a aprofundir en el funcionament penitenciari, vegeu:

F. Bueno Arús (1969). "Panorama comparativo de los modernos sistemas penitenciarios". *Anuario de Derecho penal y Ciencias penales* (pàg. 283 i seg.).

F. Muñoz Conde (1989). "La prisión en el Estado Social y Democrático de Derecho". *Eguzkilore* (núm. 2).

"En la medida de lo posible coincidirán con las que constituyen el mapa del Estado de las autonomías."

Article 9.1

Així, doncs, la mateixa Llei orgànica general penitenciària admet explícitament la possibilitat d'atribuir competències en matèria penitenciària a les comunitats autònomes, i l'única dificultat rau en la concepció de la naturalesa de la matèria penitenciària. La majoria dels estudiosos aposten per considerar que les qüestions relacionades amb el tema penitenciari no pertanyen d'una manera global a l'Administració de justícia, sense que això permeti negar la vinculació que evidentment hi ha entre ambdues.

Aquesta afirmació s'ha d'emmarcar en el fet que la **potestat jurisdiccional** consisteix a "jutjar i fer executar el que s'ha jutjat", però sense que això inclogui l'obligació d'executar-ho materialment. Aquesta execució material és competència directa de l'Administració pública, tal com es dedueix de l'article 118 de la Constitució, d'on es deriva la funció de col·laboració amb jutges i tribunals.

Lectura recomanada

Per a aprofundir en el coneixement de l'obligació de l'Estat d'inspeccionar l'activitat penitenciària, vegeu:

M. A. Alonso de Escamilla (1990). "El control jurisdiccional en la actividad penitenciaria". *Cuadernos de Política Criminal* (núm. 40).

Hi ha quatre estatuts d'autonomia que assumeixen entre les seves competències les penitenciàries. S'observen diferències substancials entre els diferents estatuts en la mesura que els termes utilitzats permeten deduir que l'assumpció d'aquestes competències es fonamenta, des del punt de vista legal, en la Constitució.

Aquest precepte, que conté la **clàusula de tancament en matèria competencial entre l'Estat i les comunitats autònomes**, afirma que:

"Las materias no atribuidas expresamente al Estado por esta Constitución podrán corresponder a las Comunidades Autónomas, en virtud de sus respectivos Estatutos. La competencia sobre las materias que no se hayan asumido por los Estatutos de Autonomía corresponderá al Estado, cuyas normas prevalecerán, en caso de conflicto, sobre las de las Comunidades Autónomas en todo lo que no esté atribuido a la exclusiva competencia de éstas. El derecho estatal será, en todo caso, supletorio del derecho de las Comunidades Autónomas."

Article 149.3

5.1. Classificació dels estatuts d'autonomia que tenen assumides competències penitenciàries

1) País Basc

L'Estatut d'autonomia del País Basc[20] estableix en l'article 10.14 que és competència exclusiva de la comunitat autònoma l'organització, el règim i el funcionament de les institucions i els establiments de protecció i tutela de menors, penitenciaris i de reinserció social, d'acord amb la legislació general en

(20) L'Estatut d'autonomia del País Basc data del 18 de desembre de 1979.

matèria civil, penal i penitenciària. Aquesta disposició es complementa amb l'article 12.1, que atribueix a la comunitat l'execució de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària.

2) Andalusia

L'Estatut d'autonomia d'Andalusia de 2007[21] atribueix en l'article 13.23 a la comunitat autònoma la competència exclusiva sobre les institucions públiques de protecció i tutela de menors, respectant la legislació civil, penal i penitenciària.

(21)L'Estatut d'autonomia d'Andalusia va ser promulgat el 30 de desembre de 1981. El nou estatut fou aprovat per LO/2007 de 19 de març.

3) Navarra

La qüestió es troba regulada en la Llei de reintegració i millorament del règim foral de Navarra[22]. En aquesta llei s'atribueix explícitament a la comunitat autònoma l'execució de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària.

(22)La Llei de reintegració i millorament del règim foral de Navarra data del 10 d'agost de 1982.

4) Catalunya

L'Estatut d'autonomia de Catalunya[23], en el seu article 168, atribueix a la Generalitat competència executiva de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària. Això inclou la capacitat per adaptar la normativa penitenciària a la realitat social de Catalunya; la totalitat de la gestió de l'activitat penitenciària; la planificació, construcció i reforma de centres; la planificació i gestió del treball remunerat dels interns i l'execució de les mesures alternatives a la presó i de les activitats de reinserció.

(23)L'Estatut d'autonomia de Catalunya data del 18 de desembre de 1979. El nou estatut fou refundat el 18 de juny de 2006.

De manera anàloga al que s'ha manifestat en els tres casos precedents i com afirma l'article 168 de l'Estatut, correspon a la Generalitat l'execució de la legislació de l'Estat en matèria penitenciària.

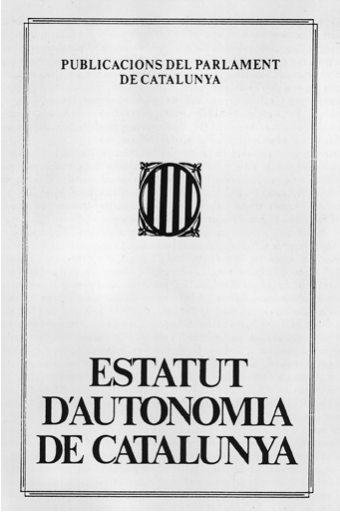

Exceptuant el supòsit basc, la resta d'estatuts tenen traspassades i han assumit sense cap dubte **competències de naturalesa administrativa**, circumstància que ha fet que correspongui a les comunitats autònomes la **funció d'execució de la legislació de l'Estat**. Això suposa la inspecció i la potestat d'organitzar els serveis o de dictar reglaments interns de funcionament i organització, amb subordinació a les lleis i els reglaments generals promulgats per l'Estat.

Com a conceptes que cal tenir en compte per a la perfecta comprensió de la matèria objecte d'estudi, a continuació convé efectuar l'aclariment terminològic següent:

a) En primera instància, per **legislació** no solament hem d'entendre el conjunt de normes escrites amb valor de llei formal, sinó que també s'hi han d'incloure els anomenats **reglaments executius**. Un reglament executiu és aquell que es dicta en desenvolupament de la llei i la funció principal del qual és complementar les possibles mancances d'aquesta.

b) En segon lloc, l'expressió **matèries penitenciàries** es troba directament vinculada amb totes les regulades en la Llei orgànica general penitenciària i en el Reglament penitenciari, com també en les disposicions complementàries, que són les següents:

- El règim de compliment de penes.
- Les mesures privatives de llibertat.
- La retenció i la custòdia de presos i penats.
- L'assistència als interns i alliberats.

c) Finalment, el concepte **execució** s'identifica, a més del conjunt d'actes concrets d'execució relatius a una matèria determinada, amb els reglaments que es refereixen a aspectes organitzatius interns sempre que no tinguin rellevància des del prisma de la uniformitat en l'ordenament jurídic.

Legislació i execució

La distinció que hi ha entre legislació, que és competència de l'Estat, i execució, que és competència de la comunitat autònoma, no significa que l'Estat no tingui cap competència executiva. Aquesta afirmació es fonamenta en el fet que la potestat reglamentària exigeix que la seva titularitat correspongui a l'Administració central, com també que actuï com a òrgan de suport de la formulació normativa.

El mateix Tribunal Constitucional ha admès amb caràcter categòric la permanència en mans de l'Estat de facultats executives en els supòsits següents:

1) Quan l'execució supera l'àmbit exclusivament autonòmic i estén els seus efectes a la totalitat del territori estatal.

2) Per raons d'urgència o en situacions excepcionals en matèria de seguretat o d'ordre públic, per bé que en aquests supòsits amb un caràcter immediat i provisional.

3) L'article 12 de la Llei orgànica general penitenciària també preveu la competència de l'Estat en el cas d'establiments penitenciaris que afecten diverses àrees territorials.

5.2. Facultats que implica la competència d'execució de la matèria penitenciària per part de les comunitats autònomes quant a la legislació de l'Estat

1) Direcció, organització i inspecció dels establiments penitenciaris ubicats en el territori, és a dir, la gestió d'aquests. Això significa organitzar els serveis necessaris de gestió centralitzada en l'àmbit de la comunitat autònoma i administrar el personal penitenciari.

Malgrat tot, l'Estat té l'obligació de dur a terme una inspecció generalitzada de l'activitat penitenciària en el conjunt de les comunitats autònomes, amb la qual cosa respon als principis d'unitat, solidaritat i igualtat de drets i obligacions que té qualsevol espanyol independentment del territori de l'Estat en el qual es trobi.

2) Execució del règim i el tractament penitenciari en totes les seves manifestacions; en tot cas són necessàries les garanties exigides per la llei, els reglaments i la jurisprudència de l'Estat.

3) Potestat reglamentària d'àmbit intern referida a l'organització dels serveis corresponents, que ha d'estar en perfecta concordança amb les normes reglamentàries de caràcter general dictades per l'Estat.

4) Assistència social a interns, excarcerats i familiars, en la línia que estableixen l'article 73 de la Llei orgànica general penitenciària i les disposicions normatives que el desenvolupen[24].

(24)Reial decret 1415/1983, de 30 de març, de creació de la Comissió d'Assistència Social.

Cal fer una referència especial a les **transferències de competències** a la comunitat autònoma catalana sobre traspassos de serveis de l'Estat a la Generalitat de Catalunya en matèria d'Administració peniten- ciària.

Transferència de competències

Les transferències de competències a la comunitat autònoma catalana en matèria d'Administració penitenciària es van dur a terme mitjançant el Reial decret 3482/1983, de 28 de desembre.

A fi de coordinar l'actuació penitenciària estatal amb la de les comunitats autònomes, es va promulgar el Reial decret 1436/1984, de 20 de juny. La necessitat d'aquesta normativa es justifica en el fet que la ubicació dels establiments penitenciaris no satisfà el criteri d'evitar el desarrelament social dels penats. Entre les **normes de coordinació** més destacades, ens hem de referir a les següents:

a) Les que incideixen en l'assignació dels establiments que es consideren necessaris en cada comunitat autònoma.

b) Les que tenen per objecte dur a terme la classificació dels penats en cada un dels centres penitenciaris.

c) Les relatives a la informació que s'ha de facilitar a la Direcció General d'Institucions Penitenciàries en matèria d'ingressos, trasllats, sortides, etc.

Normes de coordinació

Entre les normes de coordinació relatives a la informació s'inclouen les que, tot i que exigeixen la utilització del castellà en els expedients i protocols, no impedeixen la utilització de la llengua oficial de la comunitat autònoma corresponent.

6. Les directrius de l'Administració penitenciària

El **marc legal** establert per la Constitució conté les línies directrius que ha de seguir la reglamentació de l'Administració penitenciària.

L'article 103 de la Constitució proclama el següent:

1. L'Administració pública serveix amb objectivitat els interessos generals i actua d'acord amb els principis d'eficàcia, jerarquia, descentralització, desconcentració i coordinació, amb submissió plena a la llei i al Dret.

2. Els òrgans de l'Administració de l'Estat són creats, regits i coordinats d'acord amb la llei.

3. La llei regularà l'estatut dels funcionaris públics, l'accés a la funció pública d'acord amb els principis de mèrit i de la capacitat, les peculiaritats de l'exercici del seu dret a la sindicació, el sistema d'incompatibilitats i les garanties per a la imparcialitat en l'exercici de les seves funcions.

Article 103

L'**estructura de l'Administració penitenciària** es caracteritza per la diferenciació entre dos tipus d'òrgans:

1) Els **òrgans penitenciaris col·legiats**, que, per excel·lència, són, segons el Reglament anterior, els següents:

a) La Junta de Règim i Administració.

b) Els equips d'observació i tractament.

2) Els **òrgans unipersonals**, entre els quals destaquen els directors, si bé no es pot deixar d'esmentar els subdirectors i els administradors.

6.1. Els òrgans col·legiats segons el Reglament penitenciari de 1996

1) Consell de Direcció

Les **funcions del Consell de Direcció** són les següents:

- Supervisar l'activitat general del centre.
- Elaborar les normes de règim interior, que han de ser aprovades posteriorment pel Centre Directiu.
- Adoptar les mesures necessàries en els casos d'alteració de l'ordre intern.
- Fixar el nombre d'equips tècnics que han d'actuar en el centre.

La **presidència del Consell de Direcció** correspon al director del centre penitenciari i els seus **membres** són els següents:

- Subdirector de règim.
- Subdirector de seguretat.
- Subdirector de tractament.
- Subdirector mèdic o cap dels serveis mèdics.
- Subdirector de personal (en el cas que n'hi hagi).
- Administrador.

Com a **secretari** del Consell de Direcció actua el funcionari que designi el director entre els funcionaris destinats en l'establiment.

El secretari disposa de veu, però no de vot.

2) Junta de Tractament

Les competències d'aquest òrgan col·legiat estan directament encaminades a l'acompliment de dues tasques:

a) L'establiment dels **programes de tractament** i els **models individualitzats d'execució** per a cada intern.

b) Ha de supervisar l'execució de les **activitats programades per l'equip tècnic** i distribuir-les, segons la seva naturalesa, entre els membres d'aquest.

Lectura recomanada

Per a aprofundir en el tema dels programes de tractament, podeu consultar:

F. Muñoz Conde (1979). "La resocialización del delincuente. Análisis y crítica de un mito". *Cuadernos de política criminal* (núm. 7).

La Junta de Tractament du a terme les **mesures** següents:

a) Per als **penats** i **preventius** en qui concorren les circumstàncies reglamentàriament previstes, la Junta proposa al Centre Directiu l'aplicació del que disposa l'article 10 de la Llei orgànica general penitenciària.

b) En funció de l'estudi científic de la personalitat i de les dades i les informacions de què es disposi, la Junta ha de formular les propostes raonades de grau inicial de **classificació** i de **destinació** a l'establiment que correspongui, com també proposar la progressió o regressió de grau i el trasllat a un altre centre penitenciari, cas per al qual es requereix un informe raonat.

c) La Junta de Tractament adopta acords sobre les **peticions** i les **queixes** que formulin els interns als equips tècnics sobre classificació, tractament o el programa d'intervenció.

d) S'encarrega de concedir els **permisos de sortida**, amb l'autorització prèvia del jutge de vigilància o del Centre Directiu, sempre d'acord amb l'informe elaborat per l'equip tècnic.

e) Respecte als **beneficis penitenciaris** i a la **llibertat condicional**, la Junta eleva les propostes oportunes a les instàncies competents.

En l'**àmbit del funcionament intern del centre**, la Junta té assignades les tasques següents:

a) Organitza l'execució de les prestacions de caràcter assistencial i fomenta les activitats laborals dels interns preservant-ne un desenvolupament correcte d'acord amb el que s'estableix en la normativa vigent.

b) A més designa les persones que consideri més adequades per a dur a terme prestacions personals en serveis auxiliars comuns del centre.

En l'**àmbit disciplinari**, la Junta suggereix a la Comissió Disciplinària la reducció, l'ajornament de l'execució o la suspensió de l'efectivitat de les sancions.

L'ajornament o la suspensió de les sancions

Aquest suggeriment l'ha d'inspirar la necessitat d'evitar qualsevol pertorbació que pugui viciar el tractament o l'estudi de la personalitat de la persona sancionada.

Les competències de què gaudeix la Junta de Tractament tenen com a aspiració última atorgar-li mitjans de coneixement necessaris per a l'acompliment de dos objectius:

1) Emetre els informes a què es refereix l'article 39 de la Llei orgànica general penitenciària[25].

2) Formar i custodiar el protocol corresponent a cada reclús.

(25) Diagnòstics psiquiàtrics dels interns.

La **presidència de la Junta de Tractament** correspon al director del centre penitenciari i en formen part els membres següents:

- Subdirector de tractament.
- Subdirector mèdic o cap dels Serveis Mèdics.

- Els tècnics d'Institucions Penitenciàries que hagin intervingut en les propostes sobre les quals es deliberi.

- Director de la Unitat Docent o, si escau, el pedagog.

- Coordinador dels serveis socials penitenciaris del centre.

- L'educador que hagi intervingut en les propostes.

- Un cap de serveis, si és possible el que hagi intervingut en les propostes.

Els **acords de la Junta** s'adopten sobre les propostes elevades pels equips tècnics en relació amb les mesures encaminades a executar els programes de tractament o els programes individualitzats d'execució.

Totes les deliberacions tenen caràcter reservat, i els membres de la Junta de Tractament han de guardar el secret sobre les deliberacions.

3) Equip tècnic

Aquest òrgan col·legiat du a terme l'execució dels programes de tractament o dels models individualitzats d'intervenció que la Junta de Tractament estableixi per a cada intern.

L'equip tècnic, en contacte directe amb el reclús, és el mitjà idoni per a conèixer els problemes i les demandes que formuli la població penitenciària. A més d'atendre les peticions i queixes que es formulin, ha de proposar a la Junta de Tractament les solucions que consideri idònies per a resoldre-les.

L'equip tècnic té assignades les tasques següents:

a) Avalua els objectius assolits en l'execució dels programes de tractament i informa dels resultats d'avaluació la Junta de Tractament.

b) En aquells centres en què hi ha tallers o escoles de formació professional, du a terme tasques d'orientació i selecció professional, assessorament pedagògic o psicològic de la formació professional, com també la integració personal i col·lectiva dels interns en el treball o la seva orientació laboral.

El Consell de Direcció del centre fixa el nombre d'equips tècnics de l'establiment i en determina l'organització, el funcionament i la composició d'acord amb les normes establertes en el Reglament penitenciari de 1996, tot això en funció de les característiques de cada centre, i el nombre d'interns i empleats públics penitenciaris que tingui.

La **supervisió i direcció immediates de l'equip tècnic** l'efectua el subdirector de tractament, i en poden ser **membres** un jurista, un psicòleg, un pedagog, un sociòleg, un metge, un ajudant tècnic sanitari o diplomat universitari en Infermeria, un professor de la unitat docent, un mestre o encarregat de taller, un educador, un treballador social, un monitor sociocultural o esportiu i un encarregat de departament.

4) Comissió Disciplinària

A aquest òrgan col·legiat li correspon exercir la potestat disciplinària sobre la resolució d'expedients disciplinaris als interns per infraccions molt greus o greus. Així mateix, entre les seves funcions també hi ha la de concedir als interns les recompenses que siguin procedents.

Lectura recomanada

Per a aprofundir el coneixement d'aquest tema podeu consultar:

Aya Onsalo (1989). "La defensa jurídica del interno en centros penitenciarios". *Eguzkilore* (núm. 2).

a) La Comissió Disciplinària ordena l'anotació en els expedients personals de cada intern de les sancions imposades, n'acorda l'execució immediata i en suspèn l'efectivitat quan les circumstàncies ho aconsellin.

b) La Comissió Disciplinària pot reduir o revocar les sancions imposades, amb l'autorització prèvia del jutge de vigilància, en aquells supòsits en què aquest hagi intervingut a l'hora d'imposar-les.

La **presidència de la Comissió Disciplinària** correspon al director del centre i els **membres** que la componen són:

- El subdirector de Règim.
- El subdirector de Seguretat.
- Un jurista de l'establiment.
- Un cap de serveis.
- Un funcionari de la plantilla del centre.

Aquests dos últims membres els escullen anualment els empleats públics del centre.

5) Junta Economicoadministrativa

Aquest òrgan té encomanada la supervisió de personal, economicoadministrativa, pressupostària i comptable de l'establiment, i l'anàlisi i l'aprovació de la proposta de mitjans per al funcionament d'aquest.

La Junta Economicoadministrativa té assignades les tasques següents:

a) S'encarrega, des del punt de vista comptable, del seguiment i el control dels comptes que s'han de retre al Centre Directiu, com també de l'adopció de les decisions que en matèria econòmica o de gestió pressupostària correspongui.

b) Adopta decisions en matèria de personal per delegació del Centre Directiu, i efectua el seguiment i el control de les despeses i de l'execució pressupostària.

La **presidència de la Junta** correspon al director del centre i entre els seus **membres** hi ha l'administrador, el subdirector mèdic o cap dels Serveis Mèdics, el subdirector de Personal –en el cas que n'hi hagi–, el coordinador de formació ocupacional i producció o el coordinador dels serveis socials més un jurista del centre.

Presidència de la Junta

En defecte del director, la presidència correspon a l'administrador, i actua com a secretari, amb veu però sense vot, el funcionari designat pel director entre els destinats en l'establiment.

6.2. Els òrgans unipersonals segons el Reglament penitenciari de 1996

1) Director

És l'òrgan unipersonal per excel·lència. Exerceix la representació del Centre Directiu i dels òrgans col·legiats de l'establiment que presideix, i és responsable, en primer terme, de complir i fer complir les lleis, els reglaments i les disposicions generals, especialment les que estan relacionades amb el servei.

Les seves **funcions** són les següents:

a) Direcció, coordinació i supervisió de l'execució de les directrius del Centre Directiu en tot allò que té a veure amb l'organització dels serveis, com també la inspecció d'aquests i la correcció de qualsevol falta que s'hi observi.

b) Representació del centre penitenciari en les seves relacions amb l'exterior, sens perjudici de la delegació de funcions que pugui fer als subdirectors i l'administrador.

c) Convoca i presideix els òrgans col·legiats, a fi que aquests siguin eficaços, i els seus acords, susceptibles d'execució.

d) Adopta mesures de règim urgents per a resoldre qualsevol alteració individual o col·lectiva de l'ordre intern, i estableix mesures cautelars que siguin procedents davant fets o actuacions dels interns que es presumeixi que poden ser faltes disciplinàries.

e) Conjuntament amb l'autoritat judicial, correspon al director disposar sobre l'excarceració dels detinguts, presos i penats que es trobin al seu càrrec.

f) En matèria de comunicacions, visites, conduccions i sortides a l'exterior dels interns, correspon al director autoritzar-les, com també disposar el que sigui necessari en casos de mort, malaltia o accident greu d'un reclús.

g) En l'àmbit estrictament administratiu, el director supervisa els llibres de comptabilitat, autoritza els pagaments de caixa i l'extracció de fons bancaris, assumeix la representació de l'organisme autònom de treball i prestacions penitenciàries –en dirigeix i supervisa les activitats en el centre– i vetlla per la difusió de les circulars, les instruccions i les ordres de servei dictades pel Centre Directiu.

h) En darrera instància, correspon al director autoritzar, amb l'aprovació judicial o del Centre Directiu prèvia, la sortida i el desplaçament dels interns al domicili familiar o al centre hospitalari.

2) Subdirectors

Conjuntament amb l'administrador, són els responsables de l'organització i la gestió ordinària dels serveis que tingui atribuïts el seu lloc de treball, sota la direcció i la supervisió del director. També duen a terme aquelles funcions que aquest els encomani d'acord amb les seves instruccions.

3) Administrador

El Reglament penitenciari de 1996 atorga a l'administrador rang de subdirector, amb els mateixos drets i les mateixes obligacions.

A més, li assigna les funcions següents:

a) Direcció dels serveis administratius de l'establiment sota la supervisió del director.

b) Extensió de talons dels comptes bancaris juntament amb la firma mancomunada del director o del suplent d'aquest.

c) Manteniment dels nivells de qualitat i cost dels serveis destinats al centre penitenciari, funció que ha de desenvolupar en col·laboració amb el director.

d) Des del punt de vista estrictament comptable, efectua transferències dels saldos de peculi i ret comptes davant els òrgans competents amb el visat del director i l'informe de la Junta Economicoadministrativa.

4) Cap de serveis

Aquest òrgan unipersonal du a terme la coordinació dels serveis de l'àrea de vigilància sota la direcció i la supervisió dels comandaments del centre.

Provisionalment, també ha d'adoptar, amb vista al manteniment de l'ordre i del bon funcionament dels serveis, les mesures que consideri indispensables i informar-ne el director.

A Catalunya, el Decret 329/2006 ha aprovat un Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal que regula, entre altres, la organització dels centres penitenciaris i les funcions del personal.

Resum

En acabar el segle XIX l'estat dels establiments penitenciaris de l'Estat era lamentable. A partir de la Segona República, i amb l'arribada de Victoria Kent a la Direcció General de Presons, s'inicia el camí de la millora. Aquesta millora es concreta als anys 1977-1988 en l'adjudicació d'una considerable part del pressupost a la millora dels centres que ja hi ha i a la creació d'altres de nous com els de Lleida, Ocaña II, Nanclares de la Oca, Alcalá de Henares, etc.

L'**estructura arquitectònica dels penitenciaris** és un aspecte que cal tenir en compte, ja que ha de crear ambients físics que afavoreixin l'evolució de les tècniques socials i la implantació de comportaments responsables.

Actualment la situació no és optimista, perquè els centres que hi ha són insuficients per a absorbir l'**augment constant de la població reclusa**. Aquest fet comporta una massificació que es concreta en la impossibilitat de dur a la pràctica el desitjable **principi cel·lular** (que té com a aspiració màxima que cada intern disposi d'una cel·la).

Hi ha tres **tipus d'establiments**:

1) Preventius. Tenen com a funció la retenció i la custòdia tant de detinguts com de presos.

2) De compliment. Tenen com a finalitat l'execució de les penes privatives de llibertat.

3) Especials. Tenen finalitats assistencials.

Hi ha uns **col·lectius especials**, com ara joves, mares ingressades amb els seus fills menors o interns amb característiques personals i psicològiques especials, que reben un tractament concret:

a) Els **joves** estan ingressats en departaments per a joves (art. 173-177 del Reglament) fins a l'edat màxima de 21 anys, encara que excepcionalment i per raons inherents a la personalitat de l'intern se'n pot prolongar la permanència fins als 25 anys.

b) Pel que fa a les **dones**, i especialment als menors ingressats amb les seves mares, convé destacar la reforma que hi va haver en virtut de la Llei orgànica 13/1995 com a conseqüència de la constatació d'un gran augment de la població femenina a les presons. Aquesta reforma, bàsicament l'article 38.2 de la Llei orgànica general penitenciària, permetia que les mares estiguessin amb els seus fills fins com a mínim l'edat d'escolarització obligatòria (3 anys).

Aquesta decisió es va prendre arran del gran perjudici que comportava per al menor la separació de la seva mare fins a l'edat assenyalada, segons l'opinió dels psicòlegs i els pedagogs.

La mare ingressada, doncs, pot estar-se amb el seu **fill** sempre que es reuneixin les condicions següents:

- Cal que es garanteixi l'interès del menor. Hem d'assenyalar en aquest sentit l'avanç important que va comportar la Llei 21/1987 pel que fa a la protecció que cal prestar al menor i a les funcions de protecció i empara que el Ministeri Fiscal està obligat a prestar-li igualment. Aquesta protecció s'ha de completar amb la Instrucció circular 6/1990.

- Cal que hi hagi instal·lacions adequades al centre on s'està la dona. Convé destacar en aquest punt la creació de les anomenades unitats de mares (art. 178-181) pel Reglament de l'any 1996.

El Reglament penitenciari estableix els òrgans unipersonals i col·legiats que integren l'Administració penitenciària, i també les competències que corresponen a cadascun. A Catalunya, el Decret 329/2006 ha aprovat un Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal.

Exercicis d'autoavaluació

Qüestions breus

1. Quina és la concepció actual de la presó des del punt de vista arquitectònic?

2. Quines característiques han de tenir les cel·les segons el sistema progressiu previst per les nostres lleis penitenciàries?

3. Quants tipus d'establiments penitenciaris hi ha segons la seva finalitat? Com són?

4. Quins són els òrgans col·legiats i quins els unipersonals dintre dels establiments penitenciaris?

5. Quines són les tasques i les funcions de la Junta de Tractament?

6. Quines feines duen a terme els equips tècnics dintre dels establiments penitenciaris?

7. Quines tasques i quines funcions desenvolupa el director d'un centre penitenciari?

8. Quines són les característiques actuals de la figura de l'administrador d'un centre penitenciari?

9. Com són i com funcionen les presons obertes?

10. Com es desenvolupa el sistema de vida dels interns dintre dels establiments penitenciaris de caràcter preventiu?

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

Qüestions breus

1. El concepte el dóna el Reglament penitenciari, l'article 10 del qual la defineix com a unitat arquitectònica formada per unitats, mòduls i departaments que facilitin la distribució i la separació dels interns. El terreny ha de tenir un mínim de 70.000 metres quadrats.

2. Segons el sistema progressiu previst per les nostres lleis penitenciàries, tota cel·la ha de tenir espai, llum, ventilació natural i mobiliari suficient per a fer-la habitable, i disposar de serveis higiènics.

3. Hi ha establiments penitenciaris de preventius i de compliment, com també de caràcter especial. Els preventius són d'àmbit provincial i tenen per finalitat la retenció i custòdia dels retinguts i presos. Els de compliment tenen per finalitat l'aplicació de l'execució de la pena separadament per sexes, i són de tres tipus:

a) De règim tancat, per als perillosos i conflictius.

b) De règim ordinari, per a la major part dels interns que estan en fase de compliment.

c) De règim obert, per als que ja estan en tercer grau.

Els establiments especials poden ser centres hospitalaris, centres psiquiàtrics i centres de rehabilitació social.

4. Els òrgans col·legiats són el Consell de Direcció, la Junta de Tractament, la Comissió Disciplinària, l'equip tècnic i la Junta Economicoadministrativa, i els unipersonals són el director, el subdirector, l'administrador i el cap de serveis.

5. La Junta de Tractament té per finalitat establir el Programa de tractament i els models individualitzats, i supervisar les activitats programades per l'equip tècnic. Formula les propostes raonades de classificació per a progressar o regressar de grau penitenciari. Pot proposar a la Comissió Disciplinària la reducció o l'ajornament, per raó de tractament, de l'efectivitat de les sancions.

6. L'equip tècnic du a terme de manera efectiva l'execució dels programes de tractament que proposa la Junta de Tractament per a cada intern. Està en contacte directe amb l'intern i en tramet i atén les peticions i les queixes. A més, avalua si es van aconseguint els objectius fixats pel programa de tractament.

7. El director exerceix la representació del Centre Directiu i dels òrgans col·legiats de l'establiment que presideixi. Ha de fer complir les lleis, els reglaments i les disposicions legals relacionades amb el servei penitenciari.

8. El Reglament penitenciari atorga als administradors la categoria de subdirector amb els mateixos drets i les mateixes obligacions. L'administrador d'un centre penitenciari dirigeix els serveis administratius de l'establiment i du a terme totes aquelles tasques de control econòmic i comptable que li pertoquin legalment.

9. Les presons de règim obert no tenen cap obstacle físic contra l'evasió (murs, reixes, mitjans de protecció per a les fugides, vigilància exterior). S'inspiren en el principi d'autoresponsabilitat dels interns classificats en tercer grau.

10. Els presos preventius tenen garantides vuit hores de descans nocturn, dues hores per a assumptes propis i temps suficient per a poder participar en les activitats culturals i terapèutiques. També tenen garantits contactes exteriors d'acord amb les disposicions legals aplicables.

Glossari

BOE *m* *Butlletí Oficial de l'Estat.*

departaments per a joves *m* Departaments regulats en els articles 173 al 177 del Reglament penitenciari de 1996. El Reglament estableix per a cada jove internat un projecte educatiu que s'ha d'adaptar a les seves característiques. El jove és objecte de seguiment i avaluació periòdica pels professionals que l'atenen.

efecte de la massificació *m* Davant del problema de la massificació cal assenyalar com a merament teòrics els serveis idonis que destaca l'article 13 de la Llei orgànica general penitenciària: dormitoris individuals, malalties, escoles, biblioteques i instal·lacions esportives i recreatives, tallers, patis, perruqueries, cuines, locutoris individualitzats, etc.

efecte econòmic *m* Són molt importants a l'hora d'intentar solucionar els problemes de manca d'establiments idonis, fins al punt que a l'Estat espanyol s'han posat en pràctica diversos plans d'inversions que han permès aconseguir els centres penitenciaris actuals. Sense inversió econòmica no es pot solucionar el problema. La desigualtat entre l'augment de població reclusa i l'augment de centres en la mateixa intensitat condiciona i dificulta encara avui l'avanç del tractament penitenciari, que arrossega sempre el llast dels costos econòmics.

idea de presó a la legislació actual *f* És la idea plasmada en l'exposició de motius del Projecte de llei general penitenciària, que defineix els punts següents:
1) L'internament és, avui dia, un mal carcerari.
2) Els principis de progressives humanització i liberalització interior del sistema són la via de la seva reforma permanent.

LOGP *f* Llei orgànica general penitenciària.

menors ingressats amb les seves mares *m* L'article 38.2 de la Llei orgànica general penitenciària preveu que les internes puguin romandre amb els seus fills fins que aquests assoleixin l'edat de tres anys, o sigui, l'edat d'escolarització obligatòria. Actualment els psicòlegs i pedagogs opinen gairebé unànimement que el període de vida comprès entre els mesos vuitè i divuitè és el més crític i vulnerable, per la qual cosa la separació de la mare a aquestes edats constitueix un fet que pot resultar traumàtic si no es proporciona al nen un ambient familiar alternatiu. La separació a aquestes edats és desaconsellable, doncs, com a norma general. En la major part dels casos es poden conjugar els drets del nen i els de la mare, la qual pot utilitzar les instal·lacions que amb aquesta finalitat ha de tenir el centre penitenciari, i ha de quedar sempre garantit l'interès superior del menor.

programa del Reglament penitenciari de 1996 *m pl* El Reglament desenvolupa com a fonamentals cinc programes:
1) Programa de formació instrumental i formació bàsica.
2) Programa de formació laboral.
3) Programa de formació per al lleure i la cultura.
4) Programa d'educació física i esport.
5) Programa d'intervenció.

règim obert restringit *m* És una de les novetats del Reglament penitenciari de 1996 (art. 82 RP), que té com a objectiu establir una forma de vida adequada per als reclusos amb una trajectòria delictiva peculiar, una personalitat anòmala o unes condicions singulars. Aquest tipus de règim estableix les condicions, els controls i els mitjans de tutela que cal aplicar als reclusos, sobretot en els supòsits de sortides a l'exterior, fins al punt que es poden arribar a restringir aquestes funcions del programa que cal seguir en cada cas.

RP *m* Reglament penitenciari.

situació al principi del segle XX *f* L'estat dels establiments penitenciaris del país era lamentable: estructures defectuoses, condicions de vida infrahumanes, alimentació escassíssima, falta d'higiene, mortalitat elevada, joves i adults barrejats indiscriminadament, mala ubicació, manca de sistema, arbitrarietat, i duresa i tensions permanents.

unitats de mares *f pl* Unitats que s'estableixen per als menors de tres anys i les seves mares, regulades en els articles 178-181 del Reglament penitenciari.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Cervelló Donderis, V. (2004). "Los nuevos criterios de clasificación penitenciaria". *La Ley Penal* (núm. 8).

Fernández Arévalo, L.; Mapelli Caffarena, B. (1995). *Práctica forense penitenciaria*. Madrid: Civitas.

García Arán, M.; Sola Dueñas, A. de (1991). *Legislació penitenciària europea comparada*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

García Valdés, C. (1982). *Comentarios a la legislación penitenciaria*. Madrid: Civitas.

Giménez Salinas, M.; Rifá Ros, A. (1992). *Introducció al dret penitenciari. Teoria i pràctica*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Quintero Olivares, G.; Valle Muñiz, J.M.; Morales Prats, F. i altres (1996). *Comentarios al nuevo Código penal*. Pamplona: Aranzadi.

Tamarit Sumalla, J.M.; Sapena Grau, J.M.; García Albero, R. (2005). *Curso de derecho penitenciario*. València: Tirant lo Blanch.

Bibliografia complementària

Almeda Samaranch, E. (2003). *Mujeres encarceladas*. Barcelona: Ariel.

Asúa Batarrita (1989). "El régimen penitenciario abierto. Consideraciones sobre su fundamentación". A: *Criminología y derecho penal al servicio de la persona*. Llibre homenatge al professor Beristain. Sant Sebastià.

Cervelló Donderis, V. (2005). "La clasificación en tercer grado como instrumento de resocialización". *Estudios de Derecho Judicial* (núm. 84).

Cervelló Donderis, V. (2006). *Derecho Penitenciario*. València: Tirant lo Blanch.

Diversos autors (1992). *Ministerio Fiscal y sistema penitenciario*. Madrid: Centro de Estudios Judiciales.

Fernández Albor, A. (1968). "Los fines de la pena en Concepción Arenal y en las modernas orientaciones penitenciarias". *Revista de estudios penitenciarios* (gener-juny, pàg. 180-181).

García Valdés, C. (1978). *La reforma de las cárceles*. Madrid: Ministerio de Justicia.

García Valdés, C. (coord.) (1997). *Historia de la prisión. Teorías economicistas. Crítica*. Madrid: Edisofer.

Giménez Salinas, M.; Rifá Ros, A. (1966). "Los presidios civiles". *Revista de estudios penitenciarios* (núm. 172 i 173).

Lasala (1958). "La cárcel de Corte de Madrid". *Revista de la Escuela de estudios penitenciarios* (núm. 135).

Mapelli Caffarena, B. (1982). *Principios fundamentales del sistema penitenciario español*. Barcelona: Bosch.

Polaino Navarrete, M. (1982). "Algunas observaciones críticas sobre el ordenamiento penitenciario español". *ACPC*.

Yagüe Olmos, C. (2007). *Madres en prisión. Historia de las cárceles de mujeres a través de su vertiente maternal*. Granada: Comares.